

ТМГ. XXXVII	Бр. 4	Стр. 1731-1748	Ниш	октобар - децембар	2013.
-------------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 340.131

Прегледни рад

Примљено: 22. 08. 2013.

Одобрено за штампу: 22. 11. 2013.

Александар Мојашевић

Универзитет у Нишу

Правни факултет

Ниш

ИМПЛИКАЦИЈЕ ВЛАДАВИНЕ ПРАВА НА ПРИВРЕДНИ РАСТ *

Апстракт

Предмет анализе у овом раду јесте веза између владавине права, схваћене као универзална заштита приватних својинских и уговорних права, и привредног раста. Циљ је испитати у којој мери је владавина права значајна за повећање дохотка *per capita* и да ли је владавина права довољан услов тог повећања. Због тога се у раду приказују савремена теоријска и емпиријска истраживања односа појединих индикатора владавине права (пре свега, заштите својинских и уговорних права, али и других повезаних индикатора) и привредног раста. Посебан акценат ставља се и на оцену владавине права у нашој земљи према јединственој методологији релевантних међународних организација (Фрејзер института, Херитиц фондације и других), које мере степен економских слобода у земљама широм света. Циљ је установити место Србије у свету у погледу заштите приватних својинских и уговорних права, импликације које установљени ниво владавине права у Србији има на привредни раст и, на тој основи, упутити одређене препоруке носiocима политике привредног развоја на плану предузимања реформских мера неопходних за повећање стопе привредног раста. Генерални закључак јесте да је потребно направити снажан заокрет у нашој земљи усмерен на јачање владавине права, али и других компоненти економских слобода, како би био остварен дугорочни привредни раст, односно раст дохотка *per capita*.

Кључне речи: владавина права, својинска права, уговорна права, привредни раст, економске слободe

mojasevic@prafak.ni.ac.rs

* Овај чланак је резултат рада у оквиру пројекта под називом *Заштита људских и мањинских права у европском правном простору*, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (референтни број 179046).

THE RULE OF LAW AND ITS IMPLICATIONS FOR ECONOMIC GROWTH

Abstract

The subject matter of this paper is the causal relation between the rule of law, understood as universal protection of private property rights and contract rights, and economic growth. The aim is to examine to what extent the rule of law is important for the increase of per capita income and whether the rule of law is a sufficient condition for that increase. Hence, the author provides an overview of the current theoretical and empirical research on the relation between certain rule of law indicators (primarily the protection of property rights and contract rights, and other related indicators) and economic growth. In particular, the author focuses on the evaluation of the rule of law in our country based on the unique methodology applied by relevant international organizations (the Fraser Institute, the Heritage Foundation, and others) to measure the degree of economic freedom in countries worldwide. The goal is to determine Serbia's position in the world regarding the protection of property rights and contract rights, examine the implications of the rule of law for economic growth in Serbia and, on these grounds, make specific recommendations to the officials in charge of our economic development policy to institute the reform measures which are necessary for increasing the economic growth rate. The general conclusion is that it is essential to make a sharp turn in our country towards strengthening the rule of law and other components of economic freedom in order to accomplish a long-term economic growth (growth of per capita income).

Key Words: rule of law, property rights, contract rights, economic growth, economic freedom

УВОД

Рад оваквог карактера може се започети Хајековом (Науек) дефиницијом владавине права која је добро позната у теорији политичке филозофије и економије:

„...Ово [начело владавине права] једноставно значи да је влада у свим својим поступцима везана унапред утврђеним и прокламованим правилима, која омогућавају да се с приличном сигурношћу предвиди како ће власт употребљавати моћ принуде у датим околностима, и да појединац планира своје личне послове на основу овог знања“ (Хајек, 2012, стр. 70).

Овај аутор (Хајек, 2012, стр. 71) види разлику између владавине права и арбитрарне власти у томе што је владавина права средство које помаже људима да предвиде понашање оних са којима сарађују, а не средство које служи за задовољавање интереса посебних група или појединаца.

Да власт (влада) треба да буде ограничена правилима, и да треба да се спречи њено арбитрарно деловање, добро је познато мање-више свим теоретичарима који се баве овом темом. У овом раду не залази се дубље у *правну димензију* владавине права, иако је та димензија нужно повезана и преплиће се са оном коју настојимо да испитамо. Интересује нас владавина права у *инструменталном смислу*, тј. у смислу последица које може имати на привредни раст и животни стандард. Да ли владавина права може послужити као средство привредног раста и, ако да, у којој мери може да утиче на привредни раст, питање је које заокупља нашу пажњу. Одговор на ово питање има и практичну димензију, будући да желимо да упутимо одређене препоруке у правцу редефинисања појединих сегмената актуелне политике привредног раста у нашој земљи. Полазећи од тога, нужно је да се концепт владавине права редукује и, на неки начин, симплификује, будући да је потребно издвојити оне индикаторе из тог концепта који су мерљиви и чији се утицај на привредни раст може квантитативно изразити. Из тог разлога, у економској теорији која проучава однос владавине права и привредног раста (Беговић, 2011; Јовановић, 2011), појам владавине права има донекле различито значење. Наиме, будући да се испитује корелација владавине права и привредног раста, овај правни појам посматра се искључиво са *становишта привредних субјеката*. Управо с тог аспекта, појам владавине права се редукује и своди на *ефикасну заштиту приватних својинских права*,¹ односно *ефикасну контролу поштовања уговора* и, ако стране уговорнице не приступе добровољном извршењу уговорних обавеза, *ефикасно принудно извршење уговора*. Дакле, ефикасна заштита приватних својинских и уговорних права представља, са економске тачке гледишта, срж владавине права.

¹ Појам *својинска права* више је својствен економској теорији, за разлику од правне теорије у којој је појам *својина* доминантан. У овом раду прихватамо појам својинских права који је својствен економској литератури која испитује однос различитих *институција*, схваћених као правила игре, и привредног раста. „Систем својинских права дефинише се као сет економских и друштвених односа који дефинише положај сваког појединца у односу на коришћење ретких ресурса“ (Furubotn, Pejovich, 1972, p. 1139). С друге стране, појам *институције* у економску теорију уводи један од најпознатијих теоретичара нове економске историје Норт (North). Према овом аутору, институције су „правила игре у друштву“ или „људски осмишљена ограничења која обликују интеракције између људи“ (North, 1990, p. 3). Док су институције правила игре, *организације* су играчи, тј. „групе појединаца окупљене ради заједничке сврхе постизања неког циља“, од којих нарочито овај аутор издваја политичке организације, попут: парламента или регулаторних агенција (North, 1990, p. 3, p. 5). Термини „институције“ и „организације“, схваћени у горенаведеном смислу, могу довести до забуне ако се упореде са идентичним *правним* терминима. Управо да би се избегла могућност терминолошке забуне, дате су дефиниције институција и организација на начин како ћемо их користити у овом раду.

У овом раду прихватамо дефиницију владавине права са економског гледишта, с обзиром на то да желимо да, на један систематичан начин, прикажемо досадашња достигнућа у теоријском и емпиријском истраживању односа владавине права (заштите приватних својинских права и уговора) и привредног раста. Притом, под привредним растом се подразумева повећање обима производње у једној земљи, мерено бруто домаћим производом (БДП). Привредни раст је значајан будући да генерише повећање расположивог дохотка, потенцијалне потрошње, а то значи да се увећава богатство једне земље, односно животни стандард. Увећање богатства једне земље, а нарочито кретање од сиромаштва ка просперитету (што је од посебног значаја за нашу земљу), несумњиво представља пожељан друштвени циљ. Свакако, свесни чињенице да остварење овог друштвеног циља зависи од мноштва фактора (рецимо, од политичке стабилности, развијености демократије), ради аналитичке једноставности, акценат стављамо на однос правне заштите приватних својинских и уговорних права и привредног раста, без обзира на то што је реч о међусобно повезаним факторима. Затим, у оквиру заштите уговорних права, настојимо да испитамо и однос *извршења уговора и привредног раста*. У том циљу, полазимо од тога да правни систем који гарантује извршење уговорних обавеза креира подстицаје за повећање инвестиција и експанзију пословања. Та гаранција бива остварена кроз легалну судску заштиту уговором утврђених права и, ако је потребно, ефикасно принудно извршење уговорних обавеза.

Да би одговорили дефинисаним циљевима, прво приказујемо релевантна теоријска и емпиријска истраживања односа двеју варијабли – ефикасне заштите приватних својинских права и привредног раста; потом, испитујемо корелацију ефикасног извршења уговорних обавеза и привредног раста.

ЗАШТИТА ПРИВАТНИХ СВОЈИНСКИХ ПРАВА И ПРИВРЕДНИ РАСТ

Теоријска истраживања односа заштите својинских права и привредног раста

У теорији која се бави испитивањем односа својинских права и тржишне размене (Јовановић, 1998, стр. 31–40; Furubotn, Rejovich, 1972), јасно је указано на значај прецизно дефинисаних и трансферабилних приватних својинских права за ефикасну тржишну размену. Акценат је на приватним својинским правима, јер једино приватна својина поседује обележје преносивости, чиме ствара подстицаје привредним субјектима да ступају у размену и увећају корисност од размене. То је нешто што је одавно познато у економској теорији својинских права. Но, оно што нас занима јесу извори привредног

раста и њихова веза са ефикасном заштитом приватних својинских права. У економској теорији (Беговић, 2011, стр. 57–60), истичу се два основна извора привредног раста: *повећање акумулираних производних фактора* (реалног капитала, људског капитала и радне снаге), односно раст њихове ангазоване количине; и *повећање укупне факторске продуктивности*, што се своди на унапређење технологије и повећање ефикасности производње. Ако су то основни покретачи привредног раста, питање је које институције креирају подстицаје за њихово деловање. Одговор је да је реч о правилима која пружају универзалну заштиту приватних својинских права, с обзиром на то да таква врста заштите креира подстицаје за акумулацију производних фактора, односно за инвестиције у производне факторе и остварење приноса од те инвестиције (Беговић, 2011, стр. 108). Дакле, заштита приватних својинских права је један од предуслова привредног раста и око тога постоји *консензус* у економској теорији која се бави овим питањем (видети преглед литературе у: Acemoglu, Johnson & Robinson, 2001, p. 1369).

Осим што добра заштита приватних својинских права ствара подстицаје привредним субјектима да инвестирају (инвестиције су предуслов привредног раста), ова заштита уноси сигурност привредним субјектима да њихова инвестиција, као и приноси од ње, неће бити експроприсани.² С тим у вези, емпиријска истраживања (између различитих земаља и на микро нивоу) потврђују тезу да земље са добро заштићеним приватним својинским правима, и квалитетним институцијама генерално, више инвестирају у производне факторе (реални и људски капитал), и да ефикасније користе ове производне факторе у сврху постизања вишег нивоа дохотка (видети преглед емпиријских истраживања у: Acemoglu et al., 2001, p. 1369). Додајмо то да међународна организација *Група за мерење политичког ризика (Political Risk Services Group)* користи јединствену методологију којом, између осталог, мери ризик инвестиција у земљама широм света. Према једној од тих методологија,³ којом се утврђује политички, економски и финансијски ризик у различитим земљама, у оквиру политичког ризика, као компонента појављује се и *профил инвестиција*. Једна од субкомпоненти овог профила јесте и *ризик од експропријације*. Управо мерење овог ризика указује на то колико је заштита

² Термин *експропријација*, који користимо у овом раду, нема истоветно значење као правни појам експропријације, будући да се под њим подразумева одузимање нечега што припада привредном субјекту (рецимо, принос од инвестиције) без икакве надокнаде. *Експропријација у економском смислу поистовећује се са пљачком* (Јовановић, 1998, стр. 50). Додајмо да пљачка може бити спроведена било од других привредних субјеката било од државе.

³ Видети: http://www.prsgroup.com/ICRG_Methodology.aspx

својинских права од експропријације (и не само она, свакако) важна компонента добрих економских перформанси једне земље у дугом року. Осим тога, и емпиријска истраживања потврђују ову корелацију (видети преглед емпиријских истраживања у: Haggard, MacIntyre & Tiede, 2007, р. 208). Затим, једно релативно новије истраживање (Acemoglu, Johnson, 2005) указује на то да земље које пружају вишу заштиту својинских права (веће ограничење политичке моћи или моћи елита) уживају вишу стопу дугорочног привредног раста (већи доходак *per capita*), вишу стопу инвестиција, већу количину кредита намењених приватном сектору у односу на БДП, и развијеније финансијско тржиште. Но, према истом истраживању, *заштита уговорних права* има лимитирани (или никакав) утицај на дугорочни привредни раст, стопу инвестиција и укупну количину кредита намењених приватном сектору. Притом, ово истраживање пружа одређене доказе да земље са слабом заштитом уговорних права имају неразвијеније финансијско тржиште. Из овог налаза следи да квалитет правне заштите уговора има утицаја на избор *начина финансирања пословања* – у земљама са слабијом правном заштитом уговора у већој мери је заступљено финансирање пословања емитовањем дужничких хартија од вредности. Већа количина емитованих дужничких хартија од вредности указује на то да су зајмови у одређеној земљи већи.

Поставља се и питање *обрнуте каузалности* – да ли привредни раст утиче на квалитет институција, односно да ли земље са вишом стопом дохотка *per capita* могу да приуште квалитетније институције (квалитетнију заштиту својинских права и уговора). У теорији (Acemoglu et al., 2001, р. 1369) ово питање је наговештено и дат је потврдан одговор – богатије земље⁴ могу да изаберу и приуште боље институције. Осим тога, неки аутори (Glaeser, LaPorta, Lopez-de-Silanes, Shleifer, 2004) указују на то да привредни раст не зависи једино од квалитета институција, него да примарно зависи од других фактора, попут *људског капитала*. Другим речима, ови аутори износе емпиријске доказе⁵ да људски капитал представља фактор првог реда који детерминише квалитет институција и привредни раст. За-

⁴ Не оспоравајући повратно дејство привредног раста на владавину права (заштиту својинских и уговорних права), Беговић (2011, стр. 197–198) указује на то да је потребно правити разлику између богатих и развијених земаља у разматрању овог питања. Прве могу имати високе нивое дохотка *per capita*, али низак ниво владавине права. Томе додаје и да ресурси за успостављање владавине права имају своје опортунитетне трошкове и да су они већи у сиромашним земљама. Имајући то у виду, овај аутор закључује да је неспорно повратно дејство привредног раста (богатства) на владавину права, али да је, ипак, од одлучујуће важности смер ове узрочно-последичне везе *од владавине права ка привредном расту*.

⁵ Такође, до овог налаза су дошли Ђанков (Djankov) и остали (Djankov, La Porta, Lopez-de-Silanes, Shleifer, 2003).

тим, постоје истраживања (Sachs, 2003) која наглашавају утицај неких специфичних фактора на привредни раст, попут географских и еколошких варијабли (климатских зона, ризика од одређених болести – маларије, и удаљености од морске обале). Даље, постоје и микро-економске студије које објашњавају каузалну везу између квалитета институција и привредног раста. Рецимо, једна од старијих студија (Cheung, 1968) објашњава како варијације у заштити својинских права над земљиштем утичу на продуктивност, инвестиције и радне напоре. У једној новијој студији (Field, 2004) истражен је однос институционалне реформе, у виду побољшане заштите својинских (станарских) права, с једне стране, и алокације ресурса (времена), с друге стране, и то на узорку становника који нелегално живе у градским зонама у држави Перу. Конкретније речено, у овој студији истражено је да ли побољшана заштита сталног боравка у градским зонама – давањем својинских (станарских) права становницима који у овим зонама живе нелегално, утиче на алокацију њиховог времена проведеног у кући или ван куће и, самим тим, да ли утиче на повећање запослености, односно слободних активности ван куће. Налаз је позитиван, будући да су становници након спроведене реформе (додељивања станарских права) више времена проводили *ван куће* (на послу или у слободним активностима), за разлику од ситуације пре реформе – када су више времена проводили *у кући*, првенствено због чувања имовине, или обављања кућних (предузетничких) послова. *Дисторзија оптималне алокације времена*, која настаје првенствено због потребе за (неформалним) чувањем имовине, према овој микро-студији, представља кључну компоненту трансакционих трошкова и, самим тим, кључни индикатор вредности имовине. Коначно, важност заштите својинских права потврђена је и емпиријским истраживањем спроведеним у бившим комунистичким земљама (Johnson, McMillan, Woodruff, 2002), узимајући у обзир следећи налаз: у земљама са слабом заштитом својинских права (попут Руске Федерације и Украјине) слабе подстицаји предузећа за реинвестирање профита, и обрнуто, у земљама са релативно снажнијом заштитом својинских права (као што су Пољска и Румунија), предузећа бивају подстакнута да реинвестирају профит. Очита је и разлика између предузећа у погледу процентуалног дела профита који издвајају за инвестиције – предузећа која перципирају да је *најслабија* заштита својинских права, реинвестирају 32% профита, док предузећа која перципирају да је *најјача* заштита својинских права, реинвестирају 56% профита. У целини гледано, несигурна заштита својинских права, *ceteris paribus*, снижава подстицаје предузећа за реинвестирање профита, и то за више од 30%. Додајмо и то да ово истраживање показује да је, упркос доступности извора (првенствено путем банкарских зајмова), *ниска стопа екстерног финансирања предузећа*, односно висока стопа ин-

терног финансирања предузећа (реинвестирањем профита). Објашњење овог феномена лежи у чињеници да су предузећа која су прва ушла на тржишта ових земаља остваривала *високе профите*, те су могла да приуште високу стопу интерног финансирања, али се истовремено наглашава да ће са развојем ових тржишта, као и потребом за јачањем заштите својинских права, нужно све више јачати тражња за екстерним финансирањем (Johnson et al., 2002, p. 1355).

Како потврђују горенаведена истраживања, очито је да појачана заштита приватних својинских права има позитиван утицај на привредни раст, то јест, ова варијабла представља *неопходан услов* повећања дохотка *per capita*. Но, да ли је то и довољан услов? На ово питање ћемо дати одговор, али тек након елаборације односа привредног раста и заштите уговорних права, као и других повезаних индикатора владавине права.

Ефикасност правне заштите својинских права у Србији

Намеће се питање ефикасности правне заштите приватних својинских права у Србији. Одговор на ово питање пружају релевантне међународне организације, попут: Херитиц фондације (*The Heritage Foundation*) из Вашингтона, Светске банке (*World Bank*), или Фрејзеровог института (*Fraser Institute*) из Ванкувера, које јединственом методологијом мере степен економских слобода у земљама широм света. Управо истраживања ових организација потврђују чињеницу да земље са вишим нивоом економских слобода (међу које спада, између осталог, и заштита својинских и уговорних права) уживају виши доходак *per capita*, односно привредни раст. Полазећи од тога, представљамо најновије податке за Србију, како би позиционирали место наше земље у свету у погледу степена економских слобода, и установили какве импликације поједини индикатори тих слобода имају на привредни раст.

Према најновијем Извештају Херитиц фондације о стању економских слобода у свету за 2013. годину (Miller, Holmes, Feulner, 2013), Србија не стоји најбоље. Наиме, наша земља је рангирана *испод* светског и регионалног просека, будући да заузима *37. место* у Европи (од 43 европске земље) и *94. место* на свету. Бројчано исказано, скор економских слобода Србије износи *58,6*, док је светски просек *59,6*, а регионални (европски) просек *66,4*.

Из индекса економских слобода за 2013. годину, који се састоји од десет компоненти подељених у четири целине: *владавина права, ограниченост власти, ефикасност регулације* и *отвореност тржишта*, акценат стављамо на први индикатор владавине права – *заштита својинских права* (други индикатор је *заштита од корупције*). Генерално гледано, када је реч о владавини права, Србија се оцењује као земља са *неефикасним правним системом подложним*

политичком утицају. Својинска права (стварна и интелектуална) је су, правно гледано, заштићена, али се та заштита фактички не примењује. Осим тога, привредни раст у нашој земљи је угрожен и присуством организованих криминалних група и широко распрострањеном корупцијом. Интересантан је податак да 25% потрошње на јавне набавке, или 15% БДП-а, одлази на корупцију. Све у свему, према индикаторима владавине права (заштита својинских права и заштита од корупције) наша земља се налази *испод светског просека*; тачније речено, са скором 40, односно 33, налази се на 70. односно 84. месту, према сваком споменутом индикатору посебно.

Према Извештају из 2012. године Фрејзеровог института о стању економских слобода у свету (Gwartney, Lawson, Hall, 2012), који обухвата економске слободе подељене у пет целина: *слобода од државне интервенције, правни систем и заштита својинских права, приступ привредних субјеката здравом новцу, размена са иностранством и слобода од државне регулације*, Србија се налази на 102. месту у свету, са скором 6,41, што је *испод* просека земаља обухваћених истраживањем.⁶ Овакав скор по питању економских слобода сврстава нашу земљу у *трећи квартал*, који обухвата земље са дохотком по глави становника, за 2010. годину, у износу од 6,596 долара, односно привредним растом од 2,38% у периоду од 1990. до 2010. године. Компарације ради, економски најслободније земље имале су у овом периоду привредни раст од 3,56%, односно доходак *per capita* у износу од 37,691 долара.

Из Извештаја Фрејзер института интересују нас *индикатори правног система и заштите својинских права*.⁷ Према овим индикаторима, Србија се налази на 91. месту у свету, са скором од 4,92. Од ових индикатора издвајамо индикатор *заштите својинских права*, према којем је Србија оцењена са 4,62 поена за 2005. годину; 3,68 поена за 2009. годину; и 3,54 поена за 2010. годину. Следи да је у овом периоду наша земља забележила *одређени пад* према индикатору заштите својинских права, упркос томе што је на основу свих индикатора правног система и заштите својинских права задржала приближно исти ниво (4,78 поена 2005. године; 4,76 поена 2009. године; 4,92 поена 2010. године).

⁶ Просечан скор за 102 земље обухваћене истраживањем кретао се од 5,30 (1980. године) до 6,83 (2010. године). Интересантно је, примера ради, да су од 1990. године, од бивших комунистичких земаља, Пољска, Румунија, Бугарска и Албанија забележиле највећи напредак на листи (*big movers*).

⁷ У ове индикаторе спадају: судска независност, непристрасно правосуђе, заштита својинских права, војно мешање у владавину права и политички процес, интегритет правног система, извршење уговора, регулаторне рестрикције при продаји непокретне имовине, поверење у полицију и трошкови криминала.

Коначно, из годишњег извештаја Светске банке о лакоћи (тешкоћи) отпочињања и обављања пословања у Србији за 2013. годину (The World Bank, 2013), можемо издвојити *индикатор формалног стицања својинских права на непокретности* или *индикатор регистравања непокретне имовине*. Овај индикатор, који обухвата број процедура, време и трошкове преноса својинских права на непокретности, издваја се према својој важности, јер уколико су високи трошкови преноса својинских права, и ако је компликована процедура тог преноса, јачаће неформални канали трансфера својинских права између привредних субјеката. У земљама у којима доминира неформални пренос својинских права на непокретности, приступ кредитима постаје ограничен, будући да банке немају интерес да прихватају нерегистровану непокретну имовину као средство обезбеђења својих потраживања. Стога, ефикасан пренос својинских права на непокретности показује се као важна „полуга“ функционирања финансијског тржишта, од чије развијености, свакако, зависи привредни раст.

Подаци за Србију су следећи: за регистрацију непокретне имовине потребно је *шест* процедура, *11* дана и *2,8%* од вредности имовине. Ови подаци Србију сврставају на *41. место*, што је *изнад* регионалног просека земаља Источне Европе и Централне Азије. Србија је боље позиционирана од Мађарске, Бугарске и Румуније, али лошије од Словачке (*8. место*). Интересантан је податак да је 2011. године у Србији скраћено време регистрације непокретне имовине на *11 дана* (са *91 дан* колико је било потребно 2010. године). С друге стране, 2009. година је кључна у погледу трошкова регистрације непокретне имовине, када су пали на *2,9%* са *5,4%* од вредности непокретне имовине из претходне године. Основни разлог пада трошкова јесте снижење пореза на пренос права својине (тзв. пореза на пренос апсолутних права), са *5% на 2,5%* од вредности имовине (Закон о порезима на имовину, чл. 30). Од 2009. године до данас трошкови преноса својинских права на непокретности одржавају се мање-више на том нивоу. Број процедура се од 2005. године до данас није мењао. Значајније реформске мере нису предузете, осим увођења убрзане процедуре преноса права својине 2012. године.

ЗАШТИТА УГОВОРНИХ ПРАВА И ПРИВРЕДНИ РАСТ

Теоријска истраживања односа заштите уговорних права и привредног раста

Уговор, као правна основа тржишне размене, представља „камен темељац“ тржишне привреде. С тим у вези, ефикасна универзална заштита уговорних права, и ефикасно принудно извршење уговора, јесу *conditio sine qua non* привредног раста, односно раста дохотка *per capita*.

У теорији (Беговић, 2011, стр. 187–188) веза између уговора и привредног раста објашњава се тиме што квалитетнија заштита уговора доводи до веће специјализације и продубљења друштвене поделе рада, који чине *мотор* повећања укупне факторске продуктивности, самим тим, и привредног раста. Кључну детерминанту овог узрочно-последичног односа, економски гледано, чине *трансакциони трошкови*, као трошкови размене својинских права, то јест: трошкови преговарања између (потенцијалних) страна уговорница, трошкови сачињавања уговора, трошкови контроле извршења уговорних обавеза и други. Ако су ови трошкови високи, чиниће препреку тржишној размени, односно подели рада и специјализацији, као претпоставкама привредног раста. За привредни раст је од кључног значаја да трошкови размене својинских права буду ниски. Но, нису трансакциони трошкови размене једини трошкови те врсте, с обзиром на то да и држава својом активношћу, односно неактивношћу, може да буде извор истих. Наиме, ако држава не обезбеђује ефикасну заштиту и принудно извршење уговорних обавеза, повећавају се *трансакциони трошкови извршења уговора*, а то свакако не погодује тржишној размени, односно привредном расту.

Постоје и други правци деловања појачане заштите уговорних права на привредни раст. У литератури (Беговић, 2011, стр. 189–193) се издвајају следећи: утицај на *обим и структуру инвестиција* (путем економије обима), самим тим, и на привредни раст; затим, утицај на *тржишну конкуренцију*, која је одлучујућег значаја за повећање укупне факторске продуктивности, тиме и привредног раста; потом, утицај на *финансијско посредовање*, односно развијеност финансијског тржишта, што свакако позитивно утиче на привредни раст.

За обезбеђење ефикасне правне заштите уговорних (и својинских) права потребно је да земља располаже значајним људским и материјалним ресурсима. Истраживања су потврдила да сиромашне земље не могу да пруже ефикасну судску заштиту ових права будући да се суочавају са недостатком хуманог и финансијског капитала (Buscaglia, 1998). Поред овог налаза, који се и интуитивно могао наслутити, постоје и студиознија истраживања појединих индикатора правне заштите уговорних права и привредног раста. Један од тих индикатора јесте *независност судске власти*. Према једном истраживању, утврђена је позитивна корелација између независности судске власти и економских слобода, које чине предуслов привредног раста (La Porta, Lopez-de-Silanes, Pop-Eleches, Shleifer, 2003). Затим, једно релативно новије истраживање указује на то да постоји позитивна корелација између тзв. *de facto* независности највиших инстанци судске власти (*она која се фактички примењује*) и привредног раста, за разлику од *de jure* независности највиших инстанци судске власти (*независности судске власти која се мери према ономе што је запи-*

сано у правним документима различитих земаља) која нема утицаја на привредни раст (Feld & Voigt, 2003). Значај овог истраживања је у томе што указује на то да се привредни раст не мора нужно остварити у земљама које „на папиру“ задовољавају принцип независности судске власти. За привредни раст су битне *стварне (фактичке) институције*, то јест, правила које се примењују, а не формалне институције (формална правила). Коначно, наведимо и то да истраживања која испитују порекло правних система истичу то да је *континентални систем* подложнији политизацији, односно утицају извршне власти на судску власт, за разлику од *англосаксонског система* који је резистентнији по питању утицаја политике на судску власт (Glaeser & Shleifer, 2002).

Питање је да ли се може безрезервно прихватити налаз да је независност судске власти нужан услов привредног раста. Примера ради, САД су оствариле одрживи привредни раст упркос чиненици да је судска власт у овој земљи *институционално зависна* од других грана власти, пре свега Конгреса. С тим у вези, указује се на то да је *хетерогеност америчке политичке сцене* кључни разлог неформирања већине у Конгресу која би могла евентуално да угрози независност судске власти (Ferejohn, 1999, p. 382). Из овог налаза следи да *политички фактори* држе независност судске власти у Америци у прихватљивим границама, што имплицитно значи да имају и индиректни утицај на привредни раст.

У теорији је неспорно да повећање правне заштите уговорних (као и својинских) права има позитиван утицај на привредни раст. При том, дубља анализа односа ових варијабли показује да земља мора да располаже и материјалним и људским ресурсима како би повећала ефикасност те заштите. Овакав став посебно долази до изражаја када је реч о сиромашним земљама, попут наше. Осим тога, поједини индикатори ове правне заштите издвајају се по својој важности, као што је независност судске власти, при чему је фактичка независност судске власти релевантнија за привредни раст. При том, наглашено је и то да политички фактори имају одређени утицај на привредни раст, бар како искуства појединих земаља, попут САД, показују.

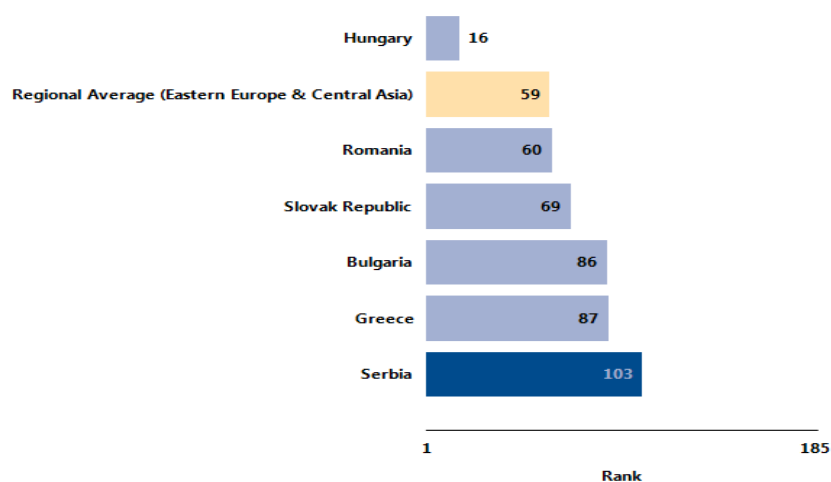
У наставку текста бавимо се питањем правне заштите уговорних права у нашој земљи и утицаја те заштите на привредни раст, ослањајући се првенствено на доступне податке из годишњег извештаја Светске банке о лакоћи (тешкоћи) отпочињања и обављања пословања у Србији за 2013. годину (The World Bank, 2013).

Ефикасност правне заштите уговора у Србији

Од бројних индикатора које ова релевантна међународна организација користи за мерење лакоће, односно тешкоће отпочињања и обављања пословања у Србији, попут: заштите инвеститора, формал-

ног стицања својине, плаћања пореза, доступности кредита и других, по природи ствари, ослањамо се на *индикатор извршења уговорних обавеза* који мери: *број процедура* за извршење уговорних обавеза судским путем; *време* потребно за окончање тих процедура; и *трошкове* потребне за окончање тих процедура.

Подаци за Србију су следећи: за извршење уговора потребно је *635 дана*; трошкови извршења уговора чине *око једне трећине* вредности тужбеног захтева (*тачније 31,3%*); потребно је укупно *36* процедура за извршење уговорних обавеза. Затим, Србија се налази на *103.* месту од *185* земаља обухваћених истраживањем лакоће извршења уговора. У односу на Србију, боље су позициониране све државе са којима се, у економском смислу, можемо упоређивати: Грчка заузима *87.* место, Бугарска *86.* место, Словачка *69.* место, итд. Наша држава лоше стоји и у односу на регионални просек – Источна Европа и Централна Азија (*59.* место).

Слика 1. Место Србије у односу на друге државе према индикатору лакоће извршења уговора (извор: *The World Bank, 2013, p. 87*)

Figure 1. Serbia's ranking in relation to other countries on the ease of enforcing contracts (source: The World Bank, 2013, p. 87)

Интересантно је посматрати *временско кретање појединих индикатора лакоће извршења уговора* (Табела 1). Уочава се значајно скраћење времена потребног за извршење уговора у Србији *од 2006. године*. Трошкови извршења уговорних обавеза одржавају се мањевише на истом нивоу, док је број процедура незнатно смањен. Када се подаци за Србију упореде са регионалним просеком и земљама

ОЕЦД-а, добијају се следећи налази: прво, у Србији је потребан *221 дан* више за окончање свих процедура извршења уговорних обавеза у односу на регионални просек, и *125 дана* више у односу на земље ОЕЦД-а;⁸ затим, *једна* процедура мање у односу на регионални просек и *пет* процедура више у односу на земље ОЕЦД-а; коначно, *5,5%* трошкова, односно *11,2%* трошкова више у односу на регионални просек, односно земље ОЕЦД-а (Табела 2).

Табела 1. Лакоћа извршења уговора у Србији кроз време

Table 1. Ease of enforcing contracts in Serbia over time

Индикатор	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Позиција	-	-	-	-	-	-	-	-	102.	103.
Време	1028	1028	635	635	635	635	635	635	635	635
Трошкови	33.4	33.4	28.4	28.4	28.4	28.9	28.9	28.9	31.3	31.3
Процедуре	39	39	36	36	36	36	36	36	36	36

Извор: *The World Bank, 2013*

Табела 2. Сумаран приказ места Србије у односу на регионални просек (РП) и земље ОЕЦД-а према индикатору лакоће извршења уговора

Table 2. Summary of Serbia's position compared to the regional average and the OECD countries on the ease of enforcing contracts

Индикатор	Србија	РП	ОЕЦД
Време	635	414	510
Трошкови	31.3	25.8	20.1
Процедуре	36	37	31

Извор: *The World Bank, 2013*

Затим, интересантан је податак да, у периоду од 2008. године до 2012. године, Србија није предузела никакве реформске мере у правцу побољшања ефикасности система извршења уговора. Тек 2013. године, наша земља одлучује се за један важан корак у том правцу – уводи *систем приватног извршитељства*. Прецизније речено, уведена је значајна законска новина, будући да је предвиђена могућност да извршитељ обавља делатност као *предузетник* или као *члан ортачког друштва* чији чланови могу бити искључиво извршитељи (Закон о извршењу и обезбеђењу, 2011, чл. 312, ст. 2.).

⁸ Од тог укупног времена, *30 дана* отпада на подношење тужбе, *495 дана* на суђење и доношење пресуде и *110 дана* на извршење пресуде.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду је низом теоријских и емпиријских истраживања указано на то да су *институције*, схваћене као правила игре, битне за привредни раст. Фокусирајући пажњу на (приватна) својинска и уговорна права, као важне индикаторе владавине права, апострофирано је то да је њихова универзална правна заштита од виталног интереса за повећање дохотка *per capita* сваке земље. Потом је пажња преусмерена на универзалну заштиту (приватних) својинских и уговорних права у нашој земљи. Налази су такви да је у Србији потребно предузети низ реформских корака у правцу јачања владавине права. Све релевантне међународне организације својим истраживањима потврђују оно што се и интуитивно могло наслутити: Србија јако лоше стоји у погледу економских слобода и појединих њених индикатора које смо у овом раду издвојили као битне. Пре свега, мисли се на заштиту приватних својинских права, која у Србији формално постоји, али се фактички не примењује. Штавише, последњих година овај вид заштите је ослабио. Затим, корупција је свеprisутна појава у Србији. Спорадично, у нашој земљи бивају предузете одређене реформске мере, попут снижења пореза на пренос својинских права, али се углавном указује на недостатак *озбиљних* реформских потеза ради јачања заштите својинских права. Даље, ни у погледу формалне заштите уговорних права, ситуација у Србији се не разликује. Осим међународних организација које указују на слабу заштиту уговорних права, попут Фрејзер института, и Светска банка указује на чињеницу да Србија последњих пет година није предузела никакве реформске кораке у циљу побољшања ефикасности система извршења уговора. Једина „светла тачка“ јесте увођење система приватног извршитељста 2013. године. Све у свему, може се дати генерална оцена да су предузете реформске мере у Србији, усмерене на јачање универзалне заштите приватних својинских и уговорних права, *минорне*.

Речено је да једна земља може рачунати на одрживи привредни раст побољшањем и других индикатора владавине права (рецимо, снижењем корупције), као и јачањем демократије и повећањем политичке стабилности. У овом раду нисмо могли студиозније да испитамо и друге факторе привредног раста. Но, свесни њиховог значаја, као и чињенице да за привредни раст није довољно *једино и само* побољшати универзалну заштиту својинских и уговорних права, апострофирано је следеће: *побољшање универзалне заштите приватних својинских и уговорних права можда није довољан, али је свакако потребан услов повећања дохотка per capita*. Ако се узме у обзир наведени податак да доходак *per capita* у Србији износи 6,596 долара, док у економски најслободнијим земљама, попут Хонг Конга, Сингапура, Новог Зеланда, Швајцарске, Аустралије и других, износи 37,691 долара, и да је очита позитивна корелација између пове-

ћања економских слобода (од чијих индикатора се владавина права, односно заштита својинских и уговорних права, издваја по својој репрезентативности), и привредног раста, јасно је шта наша држава треба да чини. Економске слободе, као предуслов свих других слобода, јесу *condition sine qua non* привредног раста, при чему, треба бити свестан Хајекових речи (2012, стр. 95) да *то нису слободе од економске бриге, већ слобода наше економске активности, која са правом на избор, неизбежно носи ризик и одговорност за то право*. Према томе, у економски слободном друштву, одговорност за просперитет друштва у целини лежи на *појединцима*, док се улога државе (власти) исцрпљује у постављању, *и нарочито примени*, јасних правила игре, од којих су она (правила) која се односе на заштиту приватних својинских и уговорних права од фундаменталног значаја. Пут до просперитета креће од појединаца и њихових слобода, а не од државе и њене тежње за организацијом економске активности. Ову поруку као да су схватиле земље које данас уживају висок доходак *per capita*; питање је када ће појединци на власти у Србији то схватити?

ЛИТЕРАТУРА

- Acemoglu, D., & Johnson, S. (2005). Unbundling institutions. *Journal of Political Economy*, 113(5), 949–995.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *The American Economic Review*, 91(5), 1369–1401.
- Беговић, Б. (2011). *Институционални аспекти привредног раста*. Београд: ЦЈСД и Службени гласник.
- Buscaglia, E. (1998). Obstacles to judicial reform in Latin America. In E. Jarqu'in, F. Carrillo (Ed.), *Justice Delayed, Judicial Reform in Latin America* (pp. 15–30). Washington, DC: Inter-Am. Dev. Bank.
- Glaeser, E. L., LaPorta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2004). Do Institutions Cause Growth? *NBER Working Paper No. 10568*, JEL No. O11, O40.
- Glaeser, E., & Shleifer, A. (2002). Legal origins. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1193–1229.
- Gwartney, J., Lawson, R., & Hall, J. (2012). *Economic Freedom of the World: 2012 Annual Report*. Vancouver, B.C.: Fraser Institute.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2003). The New Comparative Economics. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 595–619.
- Закон о извршењу и обезбеђењу, Службени гласник РС. Бр. 31/2011 и 99/2011 - др. закон.
- Закон о порезима на имовину, Службени гласник РС. Бр. 26/2001, Службени лист СРЈ. Бр. 42/2002 - одлука СУС и Службени гласник РС. Бр. 80/2002, 80/2002 - др. закон, 135/2004, 61/2007, 5/2009, 101/2010, 24/2011, 78/2011, 57/2012 - одлука УС и 47/2013.
- Јовановић, А. (2011). Економија владавине права и Србија – отворена питања. *Право и привреда*, год. XLVIII, 4–6, 113–125.
- Јовановић, А. (1998). *Увод у економску анализу права*. Београд: Савет пројекта Конституисање Србије као модерне правне државе и Центар за публикације Правног факултета.

- Johnson, S., McMillan, J., & Woodruff, C. (2002). Property Rights and Finance. *The American Economic Review*, 1335–1356.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Pop-Eleches, C., Shleifer, A. (2003). Judicial Checks and Balances. *NBER Working Paper No. 9775*, JEL No. K4, O10, P16, P17.
- Miller, T., Holmes, K. R., & Feulner, E. J. (2013). *2013 Index of Economic Freedom, Promoting Economic Opportunity and Prosperity*. Washington, DC: The Heritage Foundation and the Wall Street Journal.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sachs, J. D. (2003). Institutions Don't Rule: Direct Effects of Geography on Per Capita Income. *NBER Working Paper No. 9490*, JEL No. O11, P16, P51, R11.
- The World Bank. *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Economy Profile: Serbia*. 10th edition (2013).
- Feld, L. P., & Voigt, S. (2003). Economic growth and judicial independence: cross-country evidence using a new set of indicators. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 497–527.
- Ferejohn, J. (1999). Independent judges, dependent judiciary: explaining judicial independence. *Southern California Law Review*, 72, 353–384.
- Field, E. (2004). Property Rights, Community Public Goods, and Household Time Allocation in Urban Squatter Communities: Evidence from Peru. *William and Mary Law Review*, 45(3), 837–887.
- Furubotn, E. G., & Pejovich, S. (1972). Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature. *Journal of Economic Literature*, 10(4), 1137–1162.
- Haggard, S., MacIntyre, A., Tiede, L. (2007). The Rule of Law and Economic Development. *The Annual Review of Political Science*, ANRV344-PL11-10, 205–234.
- http://www.prsgroup.com/ICRG_Methodology.aspx
- Најек, Ф. (2012). *Пут у ропство*. Београд: Службени гласник.
- Cheung, S. N. S. (1968). Private Property Rights and Sharecropping. *The Journal of Political Economy*, 76(6), 1107–1122.

Aleksandar Mojašević, University of Niš, Faculty of Law, Niš

THE RULE OF LAW AND ITS IMPLICATIONS FOR ECONOMIC GROWTH

Summary

The empirical researches presented in this paper indicate that there is a positive correlation between the increase in the universal protection of private property and contract rights and economic growth (growth of per capita income). Generally, it proves that economic growth depends on the quality of institutions, which are defined as “the rules of the game”. Countries with a higher-quality institutional structure have a higher income per capita while countries with weaker universal protection of private property rights and contract rights have a lower per capita income. This is because economic entities in the latter countries do not receive efficient incentives for the ac-

cumulation of production factors, i.e. for investment in the production factors and realization of the return on investment. Yet, apart from the impact of institutions on economic growth, these empirical researches have confirmed the retroactive effect of economic growth on the rule of law (protection of property rights and contract rights). This means that countries with a higher income per capita are in a better position because they are able to afford better institutions. From this perspective, it follows that countries with low rates of economic growth cannot come out of the poverty zone without changing the rules of the game, i.e. without strengthening the protection of private property rights and contracts rights, by means of which they change the incentives for the accumulation of production factors, i.e. for investment in production factors and realization of return on investment. This finding is crucial for relatively poor countries such as Serbia.

In this paper, the author examines Serbia's position in the world regarding the degree of economic freedom by relying on the reports from relevant international organizations, which established a very low position of our country, primarily in terms of the rule of law, which is an important indicator of economic freedom. Beginning with the fact that the rule of law is a necessary, but certainly insufficient, condition for economic growth, the author concludes that it is necessary to make a radical change in the domestic economic development policy in order to strengthen the rule of law and other components of economic freedom. Economic freedom, perceived as the freedom of individuals to perform economic activities, is a precondition for all other liberties; as such, it is a source of economic growth. In this context, the role of the state comes down to generating a good environment for the strengthening and implementation of economic freedom, whereby the legal environment, i.e. the strengthening of the universal protection of private property rights and contract rights, is paramount. Moreover, it is essential that this protection is actually applied in practice in order to provide efficient incentives to the economic entities for the accumulation of production factors, i.e. for the investment in production factors and the realization of financial returns. A country with a high degree of economic freedom and strong universal protection of private property rights and contract rights is bound to experience sustainable long-term economic growth. This is the author's key message addressed to the Serbian government officials in charge of our economic development policy.